

לעיני סבי
 ר' אהרון ב"ר צבי ווינט
 שהראני מיהו שליח ציבור
 העוסק בצרכי ציבור כאמונה

לדרך לימוד הגמרא¹

פתיחה

למרות מספר השעות שאנו מייחדים ללימוד הגמרא בישיבות התיכוניות וישיבות ההסדר, לא הצלחנו להחדיר את ספר הגמרא כספר לימוד בסיסי לבוגרינו.

איני מתיימר לומר שיש בידי פתרון מלא לבעיה, אך כולי תקווה שאוכל להוסיף מעט למאמץ של כולנו להגדיל תורה ולהאדירה ולהוציא את לימוד הגמרא מן המיצר.

אומרת הגמרא במסכת תענית דף ז ע"ב - ח ע"א :

ריש לקיש אמר: אם ראית תלמיד שלמודו קשה עליו כברול - בשביל משנתו שאינה סדורה עליו, שנאמר "והוא לא פנים קלקל"². מאי תקנתיה? - ירבה בישיבה, שנאמר "והילים יגבר, ויתרון הכשיר חכמה"³ - כל שכן אם משנתו סדורה לו מועיקרא. כי הא דריש לקיש הוה מסדר מתניתיה ארבעין זמנין כנגד ארבעים יום שניתנה תורה, ועייל לקמיה דרבי יוחנן, רב אדא בר אהבה מסדר מתניתיה עשרין וארבע זמנין כנגד תורה נביאים וכתובים. ועייל לקמיה דרבא. רבא אמר: אם ראית תלמיד שלמודו קשה עליו כברול - בשביל רבו שאינו מסביר לו פנים, שנאמר "והוא לא פנים קלקל". מאי תקנתיה - ירבה עליו רעים, שנאמר "והילים יגבר, ויתרון הכשיר חכמה", כל שכן אם הוכשרו מעשיו בפני רבו מועיקרא.

משנה שאינה סדורה - הכוונה לאי סדר בלימוד, אין שלבים של פתוח הסוגיה והבנתה, אין סיכום, אין מסקנה ותכלית היוצאת מהסוגיה.

¹ הכרת הטוב, יסוד הכל. לכל אלו שהיו לי, וקידמוני בצמתים שונים של חיי, שלימוד זה הוא פרו.

בראשית להודות למורים הלא טובים שהיו לי שהצריכוני ללמוד לבד...

לרב חיים ליפשיץ, למו"ר הרב עמירם עולמי הי"ד זצוק"ל, שהפרי הראשוני התבשל מלימודי עמו, לרב בני רה"י בעתניאל, לדי"ר אלי קוזמינסקי ונורית נתן שפתחו לי צוהר לביסוס האקדמי, לר' יעקב אמיד על הארותיו המחכימות, ואחרונים חביבים לישיבת באר שבע - אוהל שלמה, לרב ישראל ליפשיץ ראש הישיבה, ולתלמידי יותר מכולם.

מאמר זה הוא מאמר ראשון בסדרה, ובעז"ה בעלונה הבא של הישיבה יתפרסם מאמר המשך, שיעסוק ביישום המעשי של מאמר זה.

מטרת המאמר היא לדרך לימוד הגמרא לרובד הראשוני שלו, בגיל תיכון.

אין אני מתייחס במאמר למטרת לימוד הגמרא במישור האידיאלי הכללי, ובמישור הפרטי הישיבתי המקומי, למרות ש"המתודה יונקת ממהות הלימוד".

לו ראשי ישיבות התיכוניות וההסדר, הר"מים והתלמידים היו מרוצים מדרך הלימוד וההישגים, לא היינו פותחים במאמר זה.

² קהלת י', י.

³ שם.

ראינו שני פתרונות :

1. "ירבה בישיבה" - אומר רש"י⁴: "שיסדירו בני הישיבה משנתם, שנאמר 'וחיילים' - בין תלמידים, שהן חיילות חיילות". הכוונה שהתלמיד ידע לסדר את לימודו לפי הבנתו, ולכן רב אדא בר אהבה לפני שבא לפני רבי יוחנן לשיעור סידר את הלימוד להבנתו מ' פעמים, דהיינו לפני שמיעת השיעור התורה צריכה להיות 'דיליה', של התלמיד, ורק אז אפשר לשמוע ולהעמיק מפי רבו, אך אם הלימוד העצמי לא מסודר, כשהתלמיד בא לשמוע שיעור לא יצליח להבין, "לימודו קשה עליו כברזל". יש חובות לתלמיד, אך חובת הר"מ להדריכו לכך, ללמדו כיצד לפענח סוגיה, כיצד לסדר סוגיה וכו'.
 2. "ירבה עליו רעים" - אומר רש"י⁵: "לפייס הימנו, שיסבור לו פנים". נראה לי שאין לפרש רק שיראה לו פנים שוחקות ונעימות, גם זה מאוד חשוב⁶, אלא גם שהגמרא תאיר לו פנים, שיראה אור בלימוד, שהרב יראה לו פנים בלימוד עצמו, ידע איך להעביר את הלימוד בצורה של אור - כצפיחית בדבש. יש לפייס את התלמיד בחומר לימוד עצמו.
- בעצם דברי ר"ל ורביא חד הם. יסוד הלימוד הוא שהסוגיה תהיה בהירה ומסודרת לתלמיד, אחרת לימודו קשה עליו כברזל. בהבנה עמוקה יותר, לא יאמר המורה 'התלמיד הוא 'בלוק' אלא 'אני הוא הבלוק שלא השכלתי לסדר את לימודו של התלמיד'. הרי הגמרא לא אמרה על המתקשה 'שאין הוא מתאים לבית ספרנו' או שאינו מתאים ללימוד הגמרא, אלא שמשנתו אינה סדורה לו. אם נצליח ללמדו כיצד לסדר, כיצד ללמוד סוגיה, כיצד לגשת לסוגיית גמרא, כיצד לנתח אותה - 'ויתרון הכשיר חכמה'.

האידיאל

אמר רבי יוחנן: כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה, עליו הכתוב אומר 'וגם אני נתתי להן חוקים לא טובים'⁷ וכו'.

(מגילה לב ע"א)

אין לפרש שהנעימה והזמרה הם דברים חיצוניים ללימוד, שאותם יש להוסיף בזמן הלימוד. אלא מדובר כאן על תכונת הנפש של הלומד, תכונת הנפש של התלמיד (וק"י של הר"מ) בשעת הלימוד צריכה להיות בנעימות. אך אם הלומד אינו מחובר ללימוד אין לו נעימות בלימוד, וזה נראה כמו "וגם אני נתתי להן חוקים לא טובים", חלילה.

המדרש אומר: "בנוהג שבעולם אלף בני"א נכנסין ואין יוצא מהם אלא אחד" (מדרש זוטא קהלת פרשה ז' ד"ה אשר עוד). ובגירסה שונה במקצת: "בנוהג שבעולם אלף בני"א נכנסין למקרא, יוצאין מהן מאה, מאה למשנה יוצאין מהן עשרה, עשרה לתלמוד יוצא מהן אחד, הה"ד 'אדם אחד מאלף מצאתי'⁸" (ויקרא רבה [וילנא] פרשה ב' פיסקה א'). ונראים הדברים של הצגת תכלית כאן, אלא תיאור מציאות, כדברי פתיחת המדרש "בנוהג שבעולם". לעני"ד, אם נצליח להוציא יותר תלמידים בעלי יכולת טובה בלימוד עצמי, ומכל אלף תלמידים נכנסים אלף יצאו, יהיה רווח בראש ובראשונה לתלמידים, וגם לעם ישראל כולו.

⁴ ח ע"א ד"ה ירבה בישיבה.

⁵ שם ד"ה ירבה עליו רעים.

⁶ ראה מגילה לב ע"א.

⁷ יחזקאל כ', כה.

⁸ קהלת ז', כח.

הדרך למימוש האידיאל

"כדאמר רב הונא אמר רב, ואמרי לה אמר רב הונא אמר רב משום רבי מאיר: לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה" (פסחים ג ע"ב, חולין סג ע"ב).

"דע מאין באת ולאן אתה הולך" - כשאתה יודע מאין ולאן - אז אתה הולך? תלמיד שיועד בלימודו כיצד הוא מתחיל וכיצד הוא מסיים, כשיש לו שלבים ברורים, יש לו יכולת להתמודד עם הסוגיה.

"תלמיד שלמודו קשה עליו כברזל - בשביל משנתו שאינה סדורה עליו" (תענית ז ע"ב) - בעת שהלימוד מבולבל, אינו מסודר, ואינו בנוי בקשר הגיוני, התלמיד יתקשה מאוד להבין. כשם שאם אנו נדבר אל התלמיד בשפת האי"ת ב"ש התלמיד לא יבין, אך כשנגלה לו את הסוד, הרי הוא יוכל לפענח בעצמו את הדברים הקשים. צריכים אנו להקפיד שתהיה לתלמידנו מחברת מסודרת "בחידושים שהתחדשו לו" - מילים ארמיות, מושגים, ומונחים חדשים. וכן שמהלך הלימוד יהיה בנוי ובהיר.

"שהיו אומרים אשרי שבא לכאן ותלמודו בידו" (בבא בתרא י ע"א). על גמרא זו אומר המהרש"א (שם ד"ה שהיו אומרים): "יש לפרש כי עיקר הלימוד, ושנעשה בו רושם, הלימוד הבא מכתבת היד. אשר על כן נקראו החכמים סופרים". המהרש"א מדבר על הורדת המחשבה לכתובה לדבר מוחשי, כי אז ניכר הרישום של הלימוד באדם. נוכל להוסיף ולומר בדרך זו שביצירת התרשים (יבואר לקמן) ניכר רישומו עוד יותר.

כתב הרב קוק באגרת למערכת זהב הארץ: "והחידושים היותר טובים באים כשאין מכוונים לחדש ולפלפל כי אם להאיר ולברר את הפשוט והכללות" (אגרות א', עמוד שלי"ז). זו ההרגשה שלי בלימוד, אין כאן חידושים ופלפולים, יש כאן פשטות וזה החידוש. יש פה עבודה בפשט הסוגייה במלבושים חדשים - בחושים נוספים. כמו שכתב הרב במקום אחר: "...ומה טוב אם תתרגל להניח על הכתב את תמצית הסוגיה וחילוקי שיטותיה אפילו בלא חידוש" (אורות התורה, לחיזוק דברי תורה, פיסקה ח'), ואין בית מדרש ללא חידוש אף בסידור הדברים. ומתוך כך יצאו החידושים.

"אדם לעמל יולד" (איוב ה', ז) - כל אדם רוצה להצליח, ואדם יהא מוכן להשקיע אם ידע שיש לו את האפשרות להצליח, ויאמין שיצליח. תלמיד שלימוד הגמרא ביכולתו, ומשמש לו ביטוי עצמי, ישקיע ויזיע על מנת להצליח. לדעתי, זה הפירוש של "אדם לעמל יולד". אין הכוונה שהאדם הוא מזוכיסט חלילה, אלא שהאדם רוצה להזיע ולהשקיע בדבר שהוא ביטוי לכשרונותיו, וכשרואה פירות למעשיו.

"אמר רב כהנא: אדם רוצה בקב שלו מתשעה קבים של חבירו" (בבא מציעא לח ע"א). למה? לכאורה אם התוצאה היא המטרה, אז היה צריך להיות הפוך: טוב לאדם בתשעה קבים של חבירו מקב אחד שלו. אלא חז"ל בעומקם אומרים לנו אחרת, **התהליך הוא העיקר**. האדם מעדיף קב אחד כשהוא השקיע בקב זה, כי קב זה הוא ביטוי לכשרונותיו, לעולמו הפנימי. האדם מתחבר למעשיו המבטאים את עצמיותו. האדם רוצה לבטא את עצמו, זה החשוב, אף שהתוצאה האישית שלו פחותה בהרבה מהתפוקה של הזולת. עלינו לחבר את התלמיד ללימוד הגמרא בצורה זו.

המשנה באבות (ה', יח) אומרת לנו שישנם כמה סוגים של תלמידים: ספוג, משפך, משמרת ונפה. המטרה היא לאבחן את התלמידים ולפתח כל אחד ביחודו בקשייו וביתרונותיו.

⁹ שמעתי ולא זכור לי ממי.

אנשי כנסת הגדולה אמרו: "...והעמידו תלמידים הרבה" (אבות א', א). מטרת הר"מ היא שהתלמיד יעמוד בכוחות עצמו בלימוד הסוגיה, בלי שיזדקק לקביים ולעזרה מהר"מ. לעמוד עצמאית בכוחותיו האישיים.

הקשיים

ברצוני לפתוח בקשיים שהתלמיד נתקל בהם בלימודו בספר הגמרא, ומתוך הבנת הקשיים¹⁰ נחפש פתרונות רלוונטיים.

הקשיים

1. קשיי כלים.
2. קשיי תוכן.
3. קשיי חשיבה.
4. קשיי מוטיבציה.
5. הבנת התקופות בתלמוד.
6. הבנת מקורות התלמוד.
7. קשיים חדשים של דורינו.

1. קשיי כלים – הקושי בספר התלמוד כספר לימוד

- א. שפה זרה.
- ב. המראה של הדף.
- ג. אין עריכה מודרנית, דהיינו: פיסוק, ראשי פרקים, כותרות, מבואות, כוונת העורך במטרת ספרו, סיכומים, מבנה, סימון תחילת/סוף הסוגיה. אין ראייה כוללת של סוגיה. אין עריכה דידקטית מהקל אל הכבד. התלמיד לא מזהה את שלד הסוגיה. ככלל לא ערוך כספר לימוד אלא כמעין פרוטוקול.
- ד. התלמוד נערך כתורה שבעל פה שלא על מנת להכתב, ולבסוף משום אילוצים נכתב, אך בעריכתו המקורית נערך כתורה שבעל פה וכך גם נלמד. המעבר מלימודו בע"פ ללימודו בכתב מקשה על לימוד בו כספר לימוד.
- ה. הסוגיות אינן מסודרות לפי סדר נושאים, אלא "דברי תורה עניים במקומן ועשירים במקום אחר"¹¹. על מנת להבין יש לדפדף בסוגיות מקבילות כדי לראות תמונה שלימה של נושא.
- ו. הכתיבה התלמודית היא בקצרה ובתמציתיות, בבחינת "מועט המחזיק את המרובה"¹².

¹⁰ לעניין, יש להבין את הקשיים שתלמידנו (אף אם אנו לא) נתקלים בהם. רק אם נתקשה גם אנו נצליח להבין את קשייהם.

גם בלי להבין את הקשיים אנו רואים שהחלו לחשוב על פתרונות מסוגים שונים, וזה מראה שהשטח בו ער. אנו לא מרוצים מהתוצאות המיידיות ומאלה שבטווח הרחוק, דהיינו הקשיים העצמיים של הלימוד והקשיים הנובעים מהתוצאות (אנו רואים את המהפך הגדול שהשיבוות התיכוניות עשו לעולמנו, אך האם אנו נסתפק בכך?).

¹¹ ירושלמי ראש השנה פ"ג ה"ה (נח ע"ד).

לדרך לימוד הגמרא

- ז. הסגנון אינו קבוע, ישנן מילות שאלה / קושיא / תירוץ וכדו' רבות.
- ח. ישנן מימרות שנאמר שם אומרן וישנן מימרות שלא נאמר שם אומרן.
- ט. אי סדר והכנסת נושאים שאינם קשורים לסוגיה בסוגיה.
- י. ידוע לנו מהראשונים¹³ שהוספו הוספות מרובות לתלמוד, מתקופת הסבוראים והגאונים, ולכאורה אין אנו יודעים מהו "טקסט אורגינאל" ומה הן התוספות.
- יא. בכל מקצוע לימוד ישנן חוברות רבות ללימוד למורה ולתלמיד, ואילו במקצוע התלמוד הכל שומם. בקרב מורי הגמרא נפוצה התופעה שבה כל אחד מנסה את כוחו באופן עצמאי במקום להיות ננס על גבי ענק.

2. קשיי תוכן

- א. מושגים תלמודיים שפרושים המקורי אינם כפירושים היום. [לדוג' זונה]
- ב. מושגים קשים להבנה המצריכים ביאור נרחב, דבר המקשה בהבנת מהלך הגמרא.
- ג. הציאות בזמניהם שונה לחלוטין מהמציאות היום: חברה, טכנולוגיה, כלכלה, עבודה, צורת שלטון וכו'. [לדוג' שור שנגח את הפרה, סנהדרין - בי"ד]
- ד. ישנו פלורליזם של דעות בתלמוד, ע"כ התלמיד מתקשה להבין מה דעת התלמוד. אין התלמוד ספר הלכה בעל דעה אחת המופיעה בצורה שיטתית, אלא מורכבות ללא מסקנה ברורה בהכרח.

3. קשיי חשיבה

- א. הוכחות המובאות בתלמוד אינם ברורות לתלמיד (כמעט מכל ההיבטים).
- ב. דרכי החשיבה והלימוד של התלמוד, הדיוק והניתוח, אינם כדרכי החשיבה של הלומד ("לא הרי זה כהרי זה"; לימוד מפסוקים; אגדתות תמוהות).
- ג. סוג התשובות שהגמרא עונה כמו "חסורי מחסרא והכי קתני", "הכא במאי עסקינן", מתנגש עם הלוגיקה של התלמידים.
- ד. ישנן שתי שיטות בהצגת דין משפטי:
 1. הבאת כלל וממנו נסיק את הפרטים.
 2. הבאת פרטים ומאיתם נסיק את הכלל. סוג זה קשה ביותר, כי עלינו לבודד את המקרה האישי והפרטי ורק לאחר מכן לנסות למצוא את העקרון הכללי המנחה אותנו. בתלמוד ובמשנה קיימות שתי שיטות ההצגה¹⁴.

¹² הרב נחם שמואל ("מספרא לסייפא", עלון ישיבת שעלבים, עמוד 32) מצטט את דברי הרמב"ם בספ"ה משמונה פרקים, בהתייחסו למימרת חז"ל "וכל מעשיך יהיו לשם שמים": "וכבר כללו החכמים, זכרונם לברכה, זה הענין כולו בקצרה, במילים מועטות מורות על זה הענין הוראה שלימה מאוד, עד כשאתה תבחן המילות, איך סיפרו זה העניין הגדול והעצום כולו, אשר חיברו בו חיבורים ולא השלימוהו - תדע שנאמר בכח אלוקים בלא ספק..."

¹³ עיין בשו"ת שרידי אש חלק ד' באוסף המחקרים וכן במאמרו המקיף של פרופ' שמא יהודה פרידמן: "על דרך חקר הסוגיא", מחקרים ומקורות מאסף למדעי היהדות, עמודים 277-321.

- ה. סוגיות ארוכות ומייגעות.
- ו. הסתעפויות רבות בדיונים.

4. קשיי מוטיבציה

- א. סוגיות התלמוד אינן אקטואליות לתלמיד, ואינן עונות לצרכיו, ללבטיו ולקשייו.
- ב. התלמיד לא מקבל עידוד להיות ת"ח, גדול בתורה.
- ג. התלמיד אינו רואה צורך רוחני או גשמי בהשקעה בלימוד תלמוד, כמו שהוא רואה בלימוד אנגלית ומתמטיקה וכדומה.
- ד. הקשיים המרובים מייאשים את התלמיד בלימוד זה.
- ה. חוסר הבהירות בלימוד הסוגיה, מרחיק את התלמיד מלימוד זה. חוסר הבהירות גורם לו לתסכול כי אין לו שליטה בחומר הלימוד. לא ברור לו אם הוא הבין או לא, אך הוא מרגיש שאין לו בהירות.
- ו. ברור שהזדהות עם התלמוד מהווה הזדהות עם העולם הרוחני-דתי, וכן ההיפך אי הזדהות עם העולם רוחני-דתי מהווה אי הזדהות עם התלמוד.
- ז. קשיי הזדהות רוחנית עם התלמוד, כגון: - האגדתות אינן מציאותית (לדעתו), יש צורך באמונת חכמים (לדוגמה, בכדי לקבל תירוץ: "חסורי מחסרא והכי קתני", או היפוך), מכביד גם חוסר אפשרות לחלוק על האמוראים והתנאים.
- ח. קשיים מוסריים ביהדות, לדוגמה: ריבית לנכרי.
- ט. לתלמיד המבין, וק"ו למתקשה, אין הרגשת סיפוק בלימוד הגמרא. נכון שגם במתמטיקה אין תמיד הרגשת סיפוק, אך שם הם מבינים כי בלי מתמטיקה אין להם אוניברסיטה והעתידי תלוי בכך. בגמרא אין להם אפילו את זה, ולכן אין אנו יכולים להסתפק בצרת הרבים שגם במתמטיקה אין להם הרגשת סיפוק.

5. הבנת התקופות בתלמוד

- בסוגיה מעורבים תנאים ואמוראים ועוד, דורות שונים של ת"ח. ישנם הבדלים מהותיים ביניהם להבנת התלמוד. התלמיד תופס את כולם כאילו הם מדור אחד ובעלי מעמד אחד.

6. קשיי מקורות התלמוד

- התלמוד מביא ציטוט כמקור להוכחה / ראייה / קושיא / תירוץ וכדומה ממקורות שונים - מברייתא / תוספתא / משנה / מימרות וכדומה, ולכל ציטוט-מקור מכל דור יש משקל שונה. מתוך לימוד הגמרא השטחי לא ברור מניין הציטוט שהתלמוד הביא, ומתי זה ציטוט ומתי זה חלק מהשקלא וטריא.

¹⁴ אחת הדוגמאות המפורסמות בעניין זה היא המשנה "כל שחבתי בשמירתו - הכשרתי את נזקו. הכשרתי במקצת נזקו - חבתי בתשלומי נזקו כהכשר כל נזקו" (בבא קמא א', ב.). "הכלב שנטל חררה והלך לגדיש..." (שם ב', ג.).

7. קשיים חדשים של דורינו

- א. ודאי שהתלמידים שלנו הם לא התלמידים של וולוז'ין, אך לא נשכח שגם הרמיי"ם שלנו הם לא כמו בוולוז'ין.
- ב. במחקרים של ד"ר מרדכי ברלב (ז"ל) אנו רואים תוצאות עגומות ביותר, עד כדי כך שהמקצוע השנוא ביותר על התלמידים הוא התלמוד.
- ג. כל המציאות של דורינו שונה מדורות קודמים: האווירה, המולטימדיה, התקשורת, הפתויים והחיים הקלים שהחוף מציע הוא רב. והתלמוד נשאר אותו ספר לימוד מיושן...
- ד. גאוות ההורים וגאוות התלמיד היא לא בכך שהוא יצא ת"ח. התנאים החומריים ותרבות השפע מקשים על הדבר עוד יותר.
- ה. הערכה למקצוע מתורגמת לכסף ולתעודות, ולא לאמת האבסולוטית או לאידאה האלוקית.
- ו. בדורות שעברו התלמוד היה הספר הכמעט יחידי של הלומד, של התלמיד החכם. כיום התרבו ספרי הלימוד בכיוונים שונים: התנ"ך, המחשבה, החסידות, הקבלה והפילוסופיה וכדומה, ועל כן כשקשה התלמיד אומר: "כנראה שאין זה מתאים ליי", ואינו חושב כי, אולי, צורת הלימוד אינה מתאימה לו ועליו לשנות את צורת הלימוד או את מטרת הלימוד. בדורות שעברו התלמוד היה מקור חיותו של הלומד ותורת החיים שלו, וכיום התלמוד נהפך לעוד "מקצוע", ולימודי האמונה / חסידות - מעשה מרכבה במקום הוויות אביי ורבא הופכים להיות העיקר.
- ז. פעם (כשלמדו לפי המשנה בפרקי אבות "בן חמש למקרא...") כשהיו מתחילים ללמוד תלמוד ידעו כבר את המקרא, תנ"ך, מדרשים, משניות, ומושגים ביהדות ובהלכה, (והמצב מאוד דומה מבחינת העקרון בהרבה מהישיבות הקטנות של העולם החרדי). כיום מתחילים ללמוד (ברוב הישיבות התיכוניות) עם ידע מועט ביותר ביהדות, המושגים ההלכתיים של הסוגיה צריכים בירור, וע"כ התלמיד נאבק עם כל המישורים יחדיו, מושגים וצורות חשיבה.

מסקנות

הקושי הגדול הוא שילוב כל הקשיים האלה יחדיו.

אפשר להתמודד עם כל קושי בפני עצמו, אך הריבוי של הקשיים ושילובם יחדיו גורם לתלמיד הנפגש עם התלמוד לראות חושך בעיניים. זה לא נעים להגיד, אך זו התשובה המקובלת שאנו שומעים.

שיעורי הגמרא לא יהפכו להיות המקום לבירור לבטיהם הרוחניים של התלמידים. עם אלה יש להתמודד באומץ במסגרת אחרת, וללמוד שיעורי אמונה ומחשבה בעמקות בנושאים המציקים באמת לתלמידים (ולא כמו בשיעורי מחשבת כיום, שתוכנית הלימודים בנויה על לבטיו הרוחניים של המפקח ובמקרה הטוב על לבטיהם של דורות קודמים).

אם נסכם את הקשיים נראה שאל הקושי של שפה זרה נוספים קשיי מושגים וחשיבה וגם תוכן קשה. זה כמו ללמד הסטוריה באנגלית. והקושי הוא שהתלמיד, גם אחרי שהוא חושב שהבין, מרגיש חוסר בהירות, ואינו מודע מספיק מה הבין ומה לא.

אם נצליח לחלק לתלמיד את הלימוד לשלבים, למנות קטנות, הוא יצליח לראות בבהירות היכן הוא נמצא והיכן הוא מתקשה.

פתרונות טובים אך לא מעשיים בטווח הקרוב

א. ללמוד בתחילה את התורה והני"ך, ולאחר מכן מדרשי הלכה ואגדה, משניות, תוספתא וברייתות אחרות, ורק אז להתחיל ללמוד גמרא. ההיגיון העומד מאחורי רעיון זה הוא שכשיגיע התלמיד לתלמוד יהיו כל מקורות התלמוד כבר נהירים לו, צורות החשיבה ברורים לו, והוא יוכל להתמקד בעיקר הלימוד בתלמוד - השכבה שנוספה בתלמוד. כיום התלמיד מגיע להבנה שטחית ואינו זוכר כמעט דבר מהתורה וק"ו מהני"ך. המושגים ביהדות שיכול היה לקבל במשניות לא ידועים לו. בעולם המדרשים לא נגע, ובצורת החשיבה של המדרשים, שמופיעים לאחר מכן בהרחבה בתלמוד, לא נפגש. לשנות את צורת הלימוד מהכיתות הנמוכות לכיוון זה יהיה קשה ביותר, אך כדאי (כנראה שזה חלק מהמחשבה של בתי ספר של ברקאי - הרב דן בארי, ושל הרב הד"ר פנחס היימן¹⁵, וכמובן ההסבר של המשנה באבות "בן חמש למקרא, בן עשר למשנה, ובן חמש עשרה לתלמוד"). צורת לימוד זו גם מתאימה להתפתחות השכלית של הילד. תלמיד בכיתה די בשל ללמוד משניות, אך אינו מסוגל עדיין ללמוד סוגיות מסובכות בתלמוד. הרב היימן אף מוסיף שרצוי ללמוד בתחילת כל סוגיה את כל אמרות התנאים באותו נושא במשנה, מה שכנראה היה מונח בפני האמוראים ועם אלה לגשת לתלמוד. כך תתקבל גישה לסוגיה עם אותם מקורות של הגמרא שהאמוראים באו איתם, וכן אפשרות להיות מוביל ולא מובל על ידי הגמרא, עד כדי כך שהתלמיד מסוגל לכתוב את הגמרא עוד לפני שראה את הגמרא בפנים ואז הוא מסוגל אף להשוות בינו לגמרא (הרב היימן התחיל לכתוב ספר בשם תורת התנאים).

ב. להוציא לאור את התלמוד בעריכה מחודשת שיענה לנו על מירב הקשיים. הקושי לכך נובע גם משמרנות דתית (ראה מה שעשו לרב שטיינזלץ שהוסיף, כמעט ורק, את הפיסוק והניקוד). אך הסיבה העיקרית היא, מי יכול לעשות מלאכה גדולה זו? וכיצד הוא ייטב את דורות הפרשנות מאז חתימת התלמוד?

פתרון טוב ומעשי

ידוע שברגע שכתבו את התורה שבעל פה, התרבו ספסלי בית המדרש. נראה לי שאם נוסף חוש נוסף שוב יתרבו לומדי בית המדרש, והפעם לא רק בכמות אלא גם באיכות. ברצוני להוסיף את המימד החזותי-גראפי.

כיום כשהמחשב מצוי כמעט בכל בית ובכל ביי"ס כדאי להעזר בו, ואפשר לומר כי לאחר המצאת המחשב והשימוש הנרחב בו, נחטא אם לא נשתמש בו ללימודי גמרא.

על כן כיוון הפתרון הוא להשאיר את הלימוד כפי שנלמד עד כה כמסגרת חיצונית, דבר שלא יעורר מחלוקות, אך להכניס בו שינויים דידיקטיים.

נחלק את לימוד הגמרא לשלבים וניתן מטרה לכל שלב על מנת שהתלמיד ידע היכן הוא עומד.

המטרה

שהתלמיד ילמד כיצד לפענח דף גמרא בכוחות עצמו. שבפתיחת דף גמרא לא יראה התלמיד חושך בעיניים ואיום עצמי, אלא ירגיש שהוא מסוגל להתמודד, שיש לו טכניקה לפענח סוגיה בכוחות עצמו ולהגיע להרגשה של הבנה ראשונית ובסיסית אך מלאה בסוגיה. מדובר בתלמידים

¹⁵ כפי שהציג בכנס הקונגרס העולמי השנים-עשר למדעי היהדות, ירושלים, כ"ד תמוז - ב' אב תשנ"ז, בתאריך כ"ט בתמוז.

לדרך לימוד הגמרא

שלמדו גמרא, אך אינם מצליחים להתמודד בכוחות עצמם עם טקסט תלמודי ולפענחו (תלמיד ממוצע בכיתות התיכון).

למעשה

1. אנו נלמד את המשניות של הפרק / מסכת, על מנת שהמושגים והנושאים הראשוניים, שידונו, יהיו מוכרים ולא זרים לתלמיד. התלמיד יראה מבט כללי של המסכת והנושאים שידונו יהיו כמבוא ללימוד המסכת בתלמוד (שלב זה בלימוד יוכל להעשות עצמאית על ידי התלמידים, אך זה תלוי ברמת התלמידים בבואם לשיבה).
2. התלמיד יוריד ממאגר מידע ממוחשב את הסוגיה שאנו אמורים ללמוד (לאחר שיקבל הפניה ומראה מקום מרבו). הוא יעתיק את כל הסוגיה אל מעבד תמלילים.
3. התלמיד יקרא קריאה ראשונית את כל הסוגיה וינסה למצוא כותרת לסוגיה.
4. התלמיד יסמן (אפשר בגופן או צבע) את הדברים הבאים:
 - א. שמות: תנאים / אמוראי בבל / אמוראי א"י, עדיף גם עם דורות.
 - ב. ציטוטים: תנאים - משנה / תנאים - ברייתא / אמוראים (לא שקלא וטריא).
 - ג. מונחים תלמודיים (מילות פיסוק): מילות שאלה / קושיא / תירוץ / סיוע / הוכחה.
 - ד. התלמיד יעתיק את המילים הארמיות שאינו מבין. ינסה להבין אותם על פי ידע מוקדם, ינסה לזהות על ידי מילה קרובה, לפי השורש בעברית, על פי ההקשר, לפי כללי ארמית שלמד, על פי רש"י, ואם לא הצליח, יפתח מילון או ישאל חבר.
5. ללא צורך בהבנת הסוגיה, התלמיד יחלק את הסוגיה לפיסקאות (שורת רווח בין פיסקה לפיסקה) על ידי זיהוי התמרורים והקודים שהגמרא הכניסה - מילות שאלה / קושיא / תשובה / תירוץ / סיוע וכדו'. וכן בתוך הפיסקה יחלקה לשורות, שבכל שורה יהיה רעיון אחד או קבוצה אחת.
6. כאן נערוך השוואה בין התלמידים והר"מ וניישר קו.
7. לתלמיד יש את מערך הפיסקאות הנכונות. עכשיו, בצד ימין של הדף, יתן התלמיד שם לכל פיסקה. לדוגמה: שאלה / תשובה / קושיא / תירוץ / סיוע / מקור / פסק הלכה וכדו', וכן למי ועל מי.
8. בצד שמאל של הדף התלמיד יתרגם לעברית את הפיסקה ויסבירנה בלשונו. יכול להיעזר ברש"י, בחבריו ובספרי פרשנות נוספים. התמודדות עם ההסבר - התלמיד כאן מתמודד רק עם פיסקה, הוא ממוקד בפיסקה, ורק בשלב הבא שלו, הוא מתמודד ביחס הפיסקה הזו עם האחרות.
9. בשלב זה ייעשה יישור קו בין התלמידים ועם הר"מ בהבנה נכונה של השלבים עד כאן. עכשיו יש גם לתרגם את המציאות של המקרים וכדומה מתקופת הגמרא לתקופתנו. צדק יעקב כ"ץ¹⁶ שאין לקרוא לזה אקטואליזציה: "דוגמאות מן ההווה אין מביאים אלא כדי לקרב את הבעיה הנדונה לתחום תפיסתו של התלמיד ולא לשם עיכשוו (אקטואליזציה)".
10. לאחר שברורות לו כל הפיסקאות בתרגומן לעברית, בהבנתן וביחסן זו לזו, יענה התלמיד על חמש שאלות שחוזרות על עצמן בכל סוגיה: א. כותרת לסוגיה. ב. מטרת הסוגיה. ג. מסקנת הסוגיה וכיצד הגענו למסקנה (חומרי גלם וכיצד). ד. מהן ההו"א שבסוגיה וכיצד הן נדחו.

¹⁶ אנציקלופדיה חינוכית עמוד 1080.

ה. נושאים שהועלו כדרך אגב בסוגיה. מושגים, מונחים ומילים (ארמיות) חדשים שנוספו לנו בסוגיה זו (כך התלמיד צובר ידע רב).

11. בשלב זה התלמיד הבין את הסוגיה, ואת המראה הכללי שלה. כעת נוסיף שלב חדש ומועיל ביותר והוא תרשים הזרימה, תמונה שתראה תמונה שלמה של הסוגיה. התלמיד יקבל מהר"מ או יכין עצמאית את טקסט הגמרא בתוך תבניות של תרשים זרימה, ואז יבנה מהן את מבנה הסוגיה, למשל בעזרת גזירת הצורות, הדבקת סקוטש מאחריהן וסידורן על שטיח קיר. כדאי לעשות שלב זה בקבוצות. לשם כך יש לחלק את הכיתה לקבוצות קטנות של תלמידים בעלי רמה לימודית דומה ועל ידי דיון פורה יבנו את התרשים. הר"מ יעבור בין הקבוצות יעיר הערות וירוה נחת רב.

חיבור של כל תרשימי הזרימה של ביאור משנה שלימה או פרק שלם וכדומה לתרשים זרימה אחד, יביא אותנו להסתכלות כללית של פרק וסיכום מהיר של כל החומר הנלמד, בדף אחד בסיוע הצדדים הגראפיים. דבר שיראה גם גדלות של תורה ויאפשר לנו לראות מהלכים שלא היינו רואים בהתעסקות במיקרו - בסוגיה הבודדת.

עד כאן לימוד בקיאות - פשט¹⁷. דהיינו מה הגמרא אומרת.

בלימודי העיון יש להמשיך עם הלמה. להבין את הסברות, המשמעויות וההשלכות וכו' (בעז"ה יתבאר בהמשך).

אסור שהלימוד ישאר רק ברובד הטכני! חייבת להיות למידה משמעותית לתלמיד, ואפשר לעשות זאת בכיוונים שונים ברבדים הפנימיים האמיתיים וגם לעיתים ברובד החיצוני. חייבת להיות מעורבות פעילה של התלמיד בלמידה ואין כמו מקצוע הגמרא שמתאים לכך.

עכשיו נוכל לגשת לפרשנים ולפוסקי הלכה לראות כיצד שאבו את פסקיהם מהסוגיה והאם התייחסו בכלל לסוגייתנו בפסיקת ההלכה.

לגיוון השיטה

בתלמוד יש לתלמיד התעניינות דתית / הגיונית-משפטית / מוסרית. אפשר ללמוד את הגמרא עם דגש של כל אחד מאלה.

אפשר לשלב "זומים" בתרשים, דהיינו הרחבות.

עד עכשיו הלכנו מהתחלה אל הסוף, אפשר גם ללכת מהסוף אל ההתחלה. להתחיל את לימוד הסוגיה בנתינת התרשים זרימה לתלמידים, כמבוא לסוגיה, כמעין מפה לפני הטיול. לאן אנו עומדים לטייל... ואז תרשים זה מהווה "מפה מושגית". דרך זו תועיל לתלמידים שעדיין אין להם ביטחון עצמי בצורת עבודה זו.

התרשים לא מחייב. תלמיד שיאמר שהתרשים לא עוזר לו, יוכל להבין את כל השיעור גם בלעדיו. בשלב הראשון יתבקש התלמיד להכין את התרשים למען יקבל הסתכלות שלימה והרמונית של הסוגיה תוך כדי חשיבה מסודרת. לאחר הלימוד אם התלמיד ירצה לתרגם או לסכם או לצייר אותו בצורה אישית אדרבה ואדרבה, לאחר שנתתי לו כיוון והעליתי אותו על

¹⁷ כדאי לתת מבוא לסוגיה, שבתחילת הסוגיה הר"מ ישאל שאלה את התלמידים, בנושא הקרוב לסוגיה, וכך התלמיד מתקשר לסוגיה, מתעניין בסוגיה, ומה נעים לו לראות את סברותיו האישיות מופיעות בתלמוד ובפרשניו. אך יותר מזה אנו משיגים רווח כפול, אנו מעוניינים שהתלמוד והתורה יהיו תורת חיים של התלמיד, שהתורה תיישר את מחשבתו ואת הלוגיקה האישית שלו, ולכן לאחר שאילת השאלה והתמודדות התלמיד איתה, הוא רואה כיצד התורה – התלמוד עונה על אותה שאלה שגם הוא התמודד איתה. התלמוד והתורה לא מורחקים מחייו של האדם, אלא הפוך, מכוונת את חייו. ויש להאריך.

לדרך לימוד הגמרא

דרך המלך בלימוד גמרא וחיברתי אותו לגמרא קשר אישי וחזק, טוב שהוא ירגיש בעל הבית בגמרא.

האם פתרנו את הקשיים שהעלינו בתחילה?

על הקשיים של מטרת לימוד התלמוד ועל הקשיים הרוחניים לא התיימרנו בשלב זה של דרכי הלימוד להתגבר.

התיימרנו לתת דרך לקשיים הנובעים "מהטקסט". ויש לבדוק האם עשינו זאת.

ההצעה שהצענו היא חלק מהלימוד בכיתה, המרכיב שעליו אפשר לבנות, הבנה של רובד הפשט מה כתוב כאן!

ר' חגי בן ארצי¹⁸ נכנע, אולי בצדק ואולי לא, ואמר בוא נלמד סוגיות היותר קרובות לתלמיד, שהתלמיד אמור למצוא שם את מבוקשו. ר' חגי אינו מתמודד עם הגמרא כטקסט, אלא עם הצד האקטואלי לתלמיד. תוכניתו מבוססת על החלפת "טקסט" בלבד. אך לעני"ד אנו יכולים למצוא בכל דף גמרא, אף אם הוא "לא מעניין" ולא אקטואלי לתלמיד את נקודת המפגש של התלמיד עם הנושא.

הסבר על התיאוריה

לכאורה אפשר לומר שזאת טכניקה יבשה. למעשה ישנה כאן יצירתיות רבה של התלמיד, התמודדות של התלמיד עם הטקסט, בהירות בסוגיה, הרגשת יכולת, מוטיבציה של הצלחה, השלב האחרון הוא יצירתי מעשי. לאחר שלב זה אפשר לדבר על הרבה סברות וכו' אך סברות שמבוססות באמת על הגמרא. ההתמודדות הראשונית בודאי תייצר שאלות רבות, דבר שיעלה את רמת הדין בכיתה.

כאן התלמיד עשה עבודה אישית של עריכה ותרגום של הגמרא להבנתו. התלמיד מקבל על עצמו את האחריות ללימוד, והוא באמת יודע היכן הוא נתקע, וגם יודע כיצד הצליח להתגבר. ישנם הרבה "יישורי קו" בלימוד יחדיו, התלמידים עם הר"מ, אך העיקר הוא הלימוד האישי של התלמיד עם כל כובד האחריות. ודאי שבכל שלב התלמיד מתמודד גם עם ההבנה, אך הוא ממוקד בשלב שהוא אמור לפענח - לחקור. בסוף השלב הוא יודע אם הבין או לאו, מה הבין ומה לא. היכן הוא עדיין מתקשה והיכן הוא כבר שולט. משום שיש הרבה עבודה אישית, כאן יכול הר"מ להגיש עזרה אינדבידואלית לתלמיד, לחלש ולחזק. ישנו יתרון נוסף - לתלמיד יש מה לעשות בשעת הסדר, עליו ליצור דבר מוחשי. הוא צריך להראות תוצאות אף אם יש בהן טעויות. "תפקידה של המתודיקה בין היתר, הוא למנוע רגש התנגדות בלב הלומד לדברי הגמרא וכן להסיר מכשולים מלימודו" (הרב ירחמיאל בוואר¹⁹).

יש לנו אמון גדול בתלמיד, ואנו רוצים שגם התלמיד יאמין בכוחותיו.

השלבים הראשונים (גמרא סדורה משוכלל)

לו הגמרא היתה נכתבת בעברית, זה עדיין לא מחייב שהיינו מבינים אותה. ודאי שהיה קל יותר, אך זה לא היה פותר את הקשיים העקריים בלימוד הגמרא. דוגמה לכך הן ההוראות למכונת כביסה הכתובות בעברית ואינן מובנות לעמך. דוגמה בולטת נוספת היא תלוש המשכורת, שכתוב בעברית ובספרות ואעפ"כ אינו מובן אלא למבינים.

¹⁸ ספר מים מדליו, במאמרו "הרקע ההגותי והפדגוגי להצעה אלטרנטיבית להוראת תושבע"פ".

¹⁹ שמעתין אדר תשל"ט.

על התלמיד לעשות "חרישים" שונים בגמרא, עוד לפני שהוא מתמודד עם התוכן. עיסוק הוא בצדדים של הכלים של הגמרא: על התלמיד ליצור פיסוק משוכלל, להתמודד עם הארמית, עם הציטוטים מהיכן הם וחזקים, ולבדוק מי הם הדוברים.

התלמוד שלנו מערב בתוכו תקופות ובתי מדרש שונים, מקומות שונים (א"י ובבל וסביבותיה), הלכה ואגדה, ציטוטים מספרים שונים, והכל נמצא בלול בתלמוד²⁰. על כן אם התלמיד לא יעשה את עבודת הפענוח מה הובא מאיזה ספר ובאיזה דור הוא לא יוכל להבין את משמעות הגמרא,²¹ כי יש לו אי סדר מופרז מאחר ויש משמעות ותוקף שונים לכל ציטוט וכו'. לדוגמה: אינה דומה קושיא שמובאת מברייתא לקושיא המובאת ממשנה, אינה דומה הלכה בדיני ממונות שנאמרה מרב נחמן להלכה בנושא זה הנאמרת על ידי אמורא אחר.

חמש השאלות²²

הרב ליפשיץ טוען שצורת החשיבה של האדם היא בצורת חמש שאלות.

נקח דוגמה:

ראובן הוזמן לברית מילה של חברו שמעון. ראובן מעונין להגיע לברית אך מתלבט כיצד יגיע. יש באפשרותו כמה דרכים: באוטובוס, במונית, בטרמפ, ברכבו הפרטי או ברגל.

את האפשרות ללכת ברגל ראובן שולל לחלוטין עקב המרחק הרב.

את אפשרות האוטובוס רוצה לשלול כי לא יהיה לו אוטובוס חזור לישבו באותו יום.

באשר לאפשרות הטרמפ, לאחר שברר שיש מישהו הנוסע ברכבו, התלבט אם שווה לו "הטיול" במקומות שחברו בעל המכונית מתעכב בהם.

את האפשרות לקחת את רכבו לא רצה, כי אשתו צריכה את הרכב, וכן משום העלויות הגבוהות של הנסיעה.

באיזו אפשרות יבחר ראובן?

ראובן לבסוף לקח את רכבו ומצא טרמפ לאשתו.

אנו רואים שיש פה מטרה עם מסקנה והרבה 'הוה אמינות' שדחה. כך היא החשיבה של האדם לאורך כל יומו.

על כן כדאי לעשות עבודת תרגום לגמרא בדרך זו, כי דרך חשיבה זו טבעית לאדם.

חמש השאלות בלימוד הגמרא לפי זה הן:

1. תן כותרת לסוגיה.

²⁰ "מאי בבלי אמר רבי יוחנן: בלולה במקרא, בלולה במשנה, בלולה בתלמוד" (סנהדרין כד ע"א).

"ונראה לר"ת דאנו שעוסקין בתלמוד בבלי דיינו כי הוא בלול במקרא במשנה ובתלמוד כדאמרין בסנהדרין בבל בלולה במקרא בלולה במשנה בלולה בתלמוד" (תוס' עבודה זרה יט ע"ב ד"ה ישלש אדם שנותיו וכן קידושין ל ע"א ד"ה לא צריכא ליומין).

²¹ בלימודי רפואה לומדים קודם את לימודי האנטומיה לפני שלומדים את הרפואה עצמה, כך גם כאן בלימודי התלמוד יש ללמוד קודם את האנטומיה של הגמרא ורק לאחר מכן נוכל להבין את התלמוד והסוגיה. נדמיין לעצמנו שיש לנו חומש שמעורב בו בטקסט פרשנות ותרגום וציטוטים מתקופות שונות ללא סימנים מה המקור ומה התוספת ומאיזו תקופה.

²² חשיבה זו קבלתי מהרב חיים ליפשיץ (ראש סדנת אנוש, גבעה צרפתית, ירושלים, וראש ישיבה).

לדרך לימוד הגמרא

2. מהי מטרת הסוגיה.
 3. מהי המסקנה של הסוגיה וכיצד הגענו למסקנה זו?
 4. מהי (או מה הן) היהוה אמינאי (או יהוה אמינותי) של הסוגיה וכיצד היא (הן) נדחתה (נדחו)?
 5. נושאים ומושגים שהועלו כדרך אגב בסוגיה.
- לאחר שתלמיד מסכם כך את הגמרא, התלמיד הבין את רובה ועיקרה של הסוגיה, ויש לו בסיס חזק להתמודד עם המשך הסוגיה בעיון.

תרשים הזרימה

התרשים אינו בא להוסיף פרשנויות על חומר הלמידה אלא שבאמצעותו מראה התלמיד, גם למורה וגם לעצמו, שהבין את החומר.

ישנה אימרה: "תמונה אחת שווה אלף מילים". כך גם סרטוט אחד חוסך אלף מילים. טוב מראה עיניים, וככל שהוא יהיה משוכלל יותר ובהיר יותר יהיה טוב יותר. להבדיל, גם במעמד הר סיני, שיתף הי חושים רבים.

אני רוצה לפתוח ערוץ נוסף לעיבוד ולהעברת ידע. ישנן צורות רבות לקליטת חומר ואין זה קשור ליכולת האינטלקטואלית. אני רוצה לשלב כמה שיותר חושים כי על ידי החושים השונים האדם מקבל אינפורמציה חיצונית, וישנם אנשים שאצלם חושים מסויימים חלשים ודווקא החושים האחרים מפותחים מאוד²³.

בתרשים הזרימה ישנו המון חומר שמועבר אלינו שלא בדרך מילים - דברים צדדיים של הסוגיה, האם המשפט הוא קושיא או תירוץ, מטרה ומסקנה וכו' (5 השאלות), מבנה, ציטוטים של פסוקים, מאיזה תקופה המקור, מי הם המדברים בסוגיה, סוג של סוגיה, שאלת בירור, סתירה בין מקורות וכדו'. אפשר להוסיף צבע (אם זה יועיל, זה יכול אף לבלבל), לשנות גופנים.

במסגרת המרחב יש לנו תשדורות של מטרה ומתחתיה מסקנה, מימד אנכי ומימד אופקי, מימד של השוואה אם ישנם שני צדדים בסוגיה (לדוגמה: מחלוקת אמוראים בסוגיה והגמרא מנסה לברר כמי ההלכה), רואים על איזה צד מקשים ולמי מסייעים, דבר שיש לו השלכות הלכתיות²⁴.

דברים צדדיים בסוגיה או שאלות עקיפות בסוגיה יהיו באגפים החיצוניים של המבנה ומרכז הסוגיה באמצע, למרות שישנם רעיונות חשובים שיהיו בצד כי במטרת הסוגיה הנ"ל הם בשוליים.

התרשים, המבנה הגראפי והמימד המרחבי הוא פשוט ונקלט בקלות, וישנה עקביות בצורת המבנה (כיום, אין זה במאה אחוז, ויש מקום לשפר).

התרשים מראה את ההתפתחות הלוגית של הסוגיה. מהלך שאין לו פתרון או מהלך שהגמרא דחתה נראה בתבנית.

²³ היה אפשר להוסיף כאן את הניגון. שמעתי שפעם הרב דוד הכהן "הנוזיר" העביר שיעור והתלמיד לא התבייש לומר שלא הבין גם לאחר כארבע פעמים שהרב הסביר, אז הרב הוציא את כנורו והתחיל לנגן. לאחר כרבע שעה שאל הרב את התלמיד אם הבין, וענה לו שעכשיו הבין. שמעתי זאת מדוד גיטת, דני פריש, שהיה באותו שיעור.

²⁴ ראשונים רבים (עייני למשל כתובות ג ע"ב ובראשונים שם) פרשו, שעל הצד שהקשו הרבה סימן הגמרא רוצה לברר ולהראות שמכל הבחינות הוא עומד במבחנים.

כך מקל התרשים על התלמיד את ראיית המאקרו של הסוגיה ללא שינוי נוסח הגמרא, ומצביע על העיקר והטפל.

הסיכום-המבנה, מופיע בעמוד אחד, ובו יכול התלמיד להוסיף את ההוספות שנאמרו בכיתה או בפרשנים, בדיוק במקום הרלוונטי בתרשים.

בשלב הסיכום והחזרה - התרשים מועיל מאד כהדרכה כיצד מסכמים. למעשה הוא משמש ראשי פרקים לסיכום חומר בקצרה ואיכותית.

התמונה של תרשים הזרימה תחקק בראש התלמיד, ותקל על החזרה.

היתרונות לתלמיד המתקשה

התרשים יעזור למיקוד התלמיד שמתקשה להתמקד במשך השיעור. אף על פי שהוא עדיין לא הבין את כל הסוגיה תהיה לו תחושה של הבנה כללית. התלמיד ייכנס למעורבות בחברת הלומדים ולאירת לימוד וכך יוכל לבטא את כשרונו בדיבור ובסברות.

הלימוד יהא יעיל, ותכנון הזמן נכון, שלא יטבע חלילה. התלמיד ילמד לדייק, ילמד להבחין בין העיקר לטפל, ויראה מבט כולל של הסוגיה. הרב מכוון, אך התלמיד אחראי על הלימוד, והוא יודע את האמת אם הוא התקדם או לאו.

ברגע שהלימוד נעשה כראוי, המבחנים אינם מעמסה ואינם מאיימים. אפשר לבנות מבחנים לפי השלבים השונים, והמבחנים אינם העיקר, כי הרי"מ רואה את תהליך הלמידה של התלמיד. הרי אין אנו באים לבדוק כמה דפים יודע בעי"פ. בלימוד כזה יש מוטיבציה פנימית כה גדולה שהלמידה היא טובה, בלימוד זה ישנה דרישה גבוהה יותר אך גם הפידבק שהתלמיד מקבל מעצמו גבוה יותר.

כשתלמיד יודע לנתח ולפענח סוגיה אחת בצורה מקסימלית, אזי יוכל לעשות אותו דבר בכל סוגיה שהיא. התלמיד מקבל כלי המאפשר לו לדעת כיצד להכין סוגיה ולהגיע לשיעור מוכן ולהתמודד עם הרי"מ כדרכו של לימוד התלמוד, ולא רק לשמוע מה שיש לרי"מ להשמיע.

תרשים זה מיועד כמעט לכולם, אך ישנו מגזר מסויים שרעיון זה הוא קרש הצלה בשבילם להישאר בעולם הלימוד וההבנה. לאלה שיש יכולת אינטלקטואלית, אך צריכים חומר מוחשי ומתקשים בארגון חומר רב בראש ללא סדר אישי וחזותי. תלמידים אלה בדרך כלל נפלטו מעולם הישיבות כי הרגישו אי שלמות והבנה לא שלימה בלימוד גמרא, למרות שהיה להם הכשרון השכלי הרצוי. חבריה כאלה המשיכו באוניברסיטאות, לעתים בלימודי מחשבים, ושם רואים הצלחה מרובה למרות שבלימוד הגמרא הם התקשו בלי יכולת הבנה של סיבת הקושי שלהם.

עוד מיתרונותיו של התרשים

התרשים אינו רק ליופי, למרות שהאסתטיקה גם היא חשובה, אלא יש בו בהירות וסדר כך שהתלמיד ידע להגדיר את קשייו בפענוח הסוגיה. יש לו שלבים לטפס בדרך להבנת הסוגיה. במשך הזמן, ידע על איזה שלבים אפשר לדלג והיכן יש להשקיע יותר.

נוסח הגמרא מופיע במלואו בתרשים, כך שאפשר לראות מה עיקר ומה טפל בסוגיה. התרשים מעביר את חומר הלימוד לא רק בצורה מילולית אלא גם בצורה גראפית ומרחבית. מוצג היחס והקשר בין חלקי הסוגיה השונים (על ידי הצורות השונות ומיקומן המרחבי, הקווים והחיצים ביניהם).

לדרך לימוד הגמרא

התרשים ממקד את התלמיד בלמידתו העצמית ובשיעור. ככל שהתלמיד מעורב בבנייה של התרשים הרי זה חלק ממנו, ההבנה שלו עולה, הקשר שלו לתלמוד עולה. החזרה תהיה מהירה יותר ואף בהירה יותר. המורה יכול לתת לתלמידים את התרשים ללא המלל ועליהם להוסיף את המלל לתרשימים.

התרשים עוזר להבנת צורת בניית הסוגיה על ידי העורך, להפנמת דרכי החשיבה של העורך, מטרתיו וכוונותיו, להבנת השימוש במקורות התלמוד השונים, ההשוואה והבירור, ולתרגומם לצורות החשיבה של התלמיד.

התלמיד יכול לבנות תרשים שונה מחבירו או מרבו ולגלות לעיתים שזוהי מחלוקת ראשונים.

בניית המבנים השונים עונה על השאלה כיצד להסתכל על הסוגיה, מאיזה זווית - סוגיה הלכתית/פרשנית. האימות והעימות יגרמו לסובלנות, להבנה שתיתכנה הסתכלויות שונות, ולנסיון להבין מניין נובע השוני בין ההסתכלויות הללו.

התרשים יעזור למורה ולתלמיד בכיתה: מיקוד היכן המורה נמצא, מה התלמיד הבין ומה לא, התלמיד מסוגל להבין ולהגדיר מה לא הבין, התלמיד יבין מה קשה לראשונים בעזרת המיקוד. בטוחני שתלמיד שילמד בצורה זו יוכל ללמוד את הראשונים ביתר קלות.

ישנן שתי מערכות חשיבה - מערכת חזותית ומערכת מילולית. שתי המערכות הללו הן נפרדות אך ניוזנות זו מזו. התרשים מפעיל את שתי המערכות וגורם להפריה הדדית ביניהן.

ישנם דיונים שללא התרשים יהיה קשה לבצעם (כגון אבחנות בין צורות שונות של שאלה בין השאלות והקושיות השונות, או השוואה בין סוגיות מה שאלו כאן ולא שאלו שם, ואף עימות של ניסוחים שונים).

תלמיד שהכין את התרשים או שלמד בעזרתו, לא רק שהוא יודע את הסוגיה, התרשים יוכל לעזור לו גם בלימוד העיון של הסוגיה. שאלות שיישאלו בלימוד העיון, לדוגמה: למה הרמב"ם פסק כרבי יוחנן, יוכלו להיענות ע"י התרשים.

ישנם התלמידים שיוצאים החוצה מהגמרא מאוד מהר, מתבלבלים, ולא מצליחים להתרכז ולשמור ראש ולהחזיק ראש. התרשים תופס אותם, ואם יצאו קל ביותר לחזור.

התרשים נותן הרגשה של בהירות, זה יכול לעזור במישור הפסיכולוגי.

הקורא החיצוני חייב להתעמק במבנה על מנת להבין כי התוכן לא מופיע אלא רק ההקשרים, היחס והמבנה של הסוגיה.

חששות ושאלות באשר לשיטה

1. לאיזה גיל מיועדת תכנית זו?
2. האם כל השלבים יחדיו בשנה אחת אינם מהווים עומס יתר? האם לתלמיד בכיתות החטיבה המתמודד בתרגום בעיות מילוליות למשוואה ולגראפים, תרגום הגמרא לחמשת השאלות ובניית מבנה הסוגיה אינם קשים מדי?
3. האם אין אנו מעמיסים יתר על המידה בכל סוגיה, מעבר לכוחו של התלמיד?
4. גודל הצורות הוא ביחס לכמות המלל המיועד לצורה, ולא לפי החשיבות / האיכות, האם התלמיד לא יתבלבל? (יעקב אמיד)
5. כשיש מלל רב האם התלמיד עדיין קולט באיזו צורה הוא נמצא? (יעקב אמיד)

גולות ח

6. מרוב מסרים שאנו מעוניינים לקבל מהתרשים, האם אין המלל הרב מפריע?
7. תלמיד שרואה את התרשים, לאחר שמורגל בסוג כזה של תרשים, מה הוא רואה בתרשים בעצמו ומה לא רואה? כיצד הוא לומד גמרא עם התרשים? באיזה שלב שכלי התפתחותי מסוגל התלמיד להכין את התרשים?
8. האם שיטה זו יוצרת אהבה ללימוד הגמרא? האם ביטוי היכולת והיצירתיות כאן גורמת לאהבת המקצוע?

קשיים צפויים למימוש הרעיון

1. בעולם "הרבני" לא אוהבים חידושים והחדש אסור מן התורה.
2. בלימוד גמרא אין עדיין ההבנה שלא כל מי שיודע את החומר המקצועי יודע גם ללמד. רוב הרמ"ם הם תלמידים מצליחים, שהצליחו להבין על אף השיטה המסורתית, ואומרים לעצמם: אם הם הבינו אז גם תלמידיהם יבינו ואין צורך להוסיף "שיטות לימוד" חדשות. יתר על כן, אין הר"מ מצליח להבין את התלמיד כי הוא לא התמודד עם אותם קשיים. ר"מ ממוצע למד כ-10 שנים בישיבה, הוא מרגיש שיודע ללמוד דף גמרא וא"כ, ולכן גם יודע ללמד.
3. הרמ"ם רובם בעלי ניסיון, לפחות כך הרגשתם, וקשה לאדם לשנות גישה.
4. שיטה זו מחייבת הכנה מרובה לכל סוגיה. השאלה היא האם הר"מ יסכים לעבוד כה קשה (ניסיון לפתרון - הכנה מרוכזת על ידי אחד הרמ"ם, ועבודת צוות, ישנו בזה קושי מסויים כי לכל ר"מ ישנה הסתכלות משלו בסוגיה).
5. ב"ה, ישנם, אמנם מעטים, שהתחילו לבצע תרשימי זרימה בלימוד הגמרא, וישנה הסמלה שונה, אך לענ"ד תוך שנים מועטות יתיישרו כולם לסימנים מוסכמים.
6. ישנה כמות אנרגיה שתלמיד מוכן להשקיע בכל סוגיה, לכן יש להיות עירניים ולא להעמיס יתר על המידה בסוגיה אחת.

לסיום

יש לחשוב על תוכנית כוללת בלימוד הגמרא, בה נגדיר מה אנו מצפים מתלמידינו²⁵ ומעצמנו בסוף שנת לימודים אחת, ובסוף הלימוד בארבע שנות הישיבה התיכונית. פעם, כשהיו בונים עיר היו מתחילים מהפרט אל הכלל, דהיינו כל אחד בנה את ביתו, ולאחר מכן חשבו היכן יעבור הכביש. וכשרצו לעשות קו מים תכננו היכן הוא יעבור וחפרו וסתמו. לאחר מכן החליטו על חשמל וכך הלאה לטלפון וכו'. כיום אנו מתכננים את העיר מראש, מכינים תשתיות לכל, ולאחר מכן אנו רק משחילים את החוטים. בואו נא לתכנן קצת את לימודינו!

תוכנית זו עדיין צריכה להבשיל, וצריכה להתנסות על מספר רב יותר ועל מגוון רחב של תלמידים.

לאחר התבשלות, על ידי הערות והארות, תוספות וחיסורים, על ידי מורי ועמיתיי בלימוד הגמרא והחינוך, ומעל הכל לתלמידי ישראל, שמהם יותר מכולם, אני מאמין שלימוד הגמרא יתגדל ויתקדש ויתאהב²⁶.

ואף אם דרך לימוד זה לא יתקבל, משוכנעני שמתוך ההתעסקות ובירור הדברים יתחדשו דברים, לעזר ולגדלות בלימוד הגמרא, ואין בית מדרש ללא חידוש.

ויהיה זה שכרי.

אודה לכל מי שיוכל, להעיר ולהאיר, ולהוסיף מנסיונו ומחשיבתו לברור הדברים הללו.

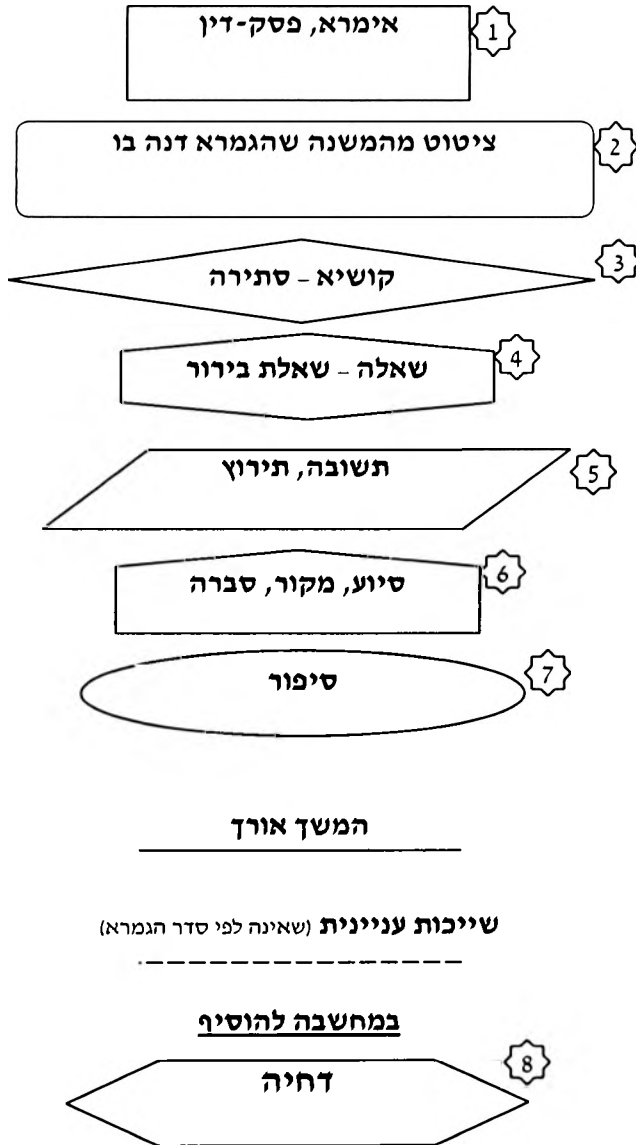
²⁵ באיכות ובכמות. מיומנויות, ידע, עולם רוחני.

²⁶ נעשים נסיונות בדרכים אלו, החלוץ שבמחנה הוא הרב אהרון לפידות, ראש הישיבה הצבאית, בחברות ללימוד הדף היומי. עוד רבנים הפועלים בנושא: הרב אפרתי בספריו "יגעת ומצאת", הרב סבתו ראש ישיבת נתיבות יוסף, הרב דניאל פואה במסגרת בייס נעם, קרית משה ירושלים ועוד.

נספח א - מפתח הסימנים הגראפיים בשיטת התלמוד בתרשים זרימה

גופנים, צורות, קווים, צבעים ומיקום

(ללא שינויי נוסח, המילים כהוותן)



צבעים - בגופנים, במבנים ובמילוי של המבנים

